VLOGA SLOVENSKEGA ČASOPISJA V ZDRUŽEVANJU IN LOČEVANJU SLOVENSKE JAVNOSTI OD 1797 DO 1945

SMILJA AMON

Povzetek

Prispevek obravnava zgodovinsko vlogo slovenskega časopisja pri združevanju in ločevanju slovenske javnosti. Okvir tematike je narekoval poudarke le tistih zgodovinskih dejavnikov, ki so neposredno vplivali na strukturo ločitve oziroma združevanja slovenske javnosti. Posebna pozornost je namenjena razmisleku o ravneh združevanja ter ločevanja. Analiza je pokazala, da so vsa slovenska zgodovinska družbena gibanja v svoj program zajela vprašanja narodnosti in da se je razkol dogajal na svetovnonazorski in politični ravni. Do ustanovitve množičnega tiska so se mnenjska razhajanja dogajala v cerkvenih ali v ožjih narodnobuditeljskih krogih. S konstituiranjem politične javnosti in z ustalitvijo političnih dnevnikov se je slovenska javnost razklala na dva tabora: katoliškega in posvetno liberalnega. Ločitev je posegla v vse sfere javnega življenja in je še vse do danes ostala nepresežena. Kljub ideološkim sporom in večstoletnim razhajanjem je bil slovenski narodni interes tista vrednota, ki je nadgrajevala vsa idejna in politična razhajanja.

Smilja Amon je upokojena docentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; e-pošta: smilja.amon@guest.arnes.si.

S 9 javnost–the public Vol.15 (2008), pp. S9 - S24

Začetki oblikovanja javnosti na Slovenskem segajo v pozni srednji vek (okoli enajstega stoletja), ko so redki duhovniki za potrebe bogoslužja zapisovali pridige in verske obrazce v slovenskem jeziku (npr. *Brižinski spomeniki*). Toda brez knjižnega jezika in množičnega tiska je bilo težko združiti hotenja prebujajočega se ljudstva. S protestantskim gibanjem so se odprle možnosti za oblikovanje prepoznavne identitete. Protestantski pisci so s svojimi natisnjenimi deli postavili temelje slovenski kulturi in družbi v najširšem pomenu besede. Po zaslugi reformacije so Slovenci dobili enega izmed najbolj tvornih elementov za poznejše oblikovanje narodne identitete – knjižni jezik. Jezik je prevzel poglavitno kohezivno funkcijo v postopnem združevanju in uveljavljanju: »Slovenci smo narod, ki se je izoblikoval prav v kulminaciji tipično religioznega in političnega konflikta, konflikta med protestantizmom in katolicizmom« (Rožanc 1987, 684).

Z dramatičnim razločevanjem v religiozni sferi, in ker je bila ta prevladujoča, se je spopad globoko zarezal v slovensko narodno identiteto. Časopisja ni bilo, obračun med katoliško cerkvijo in protestantskim gibanjem je potekal po državnoupravnih oziroma cerkvenih kanalih. V versko mnenjsko razločevanje je posegla država s prepovedjo protestantizma in z ustoličenjem katolicizma kot edine državne vere. Kljub temu pa je bila vloga protestantskih tiskanih del velikanska, saj so, na primer, tudi s prvo tiskano periodiko *Ta slovenski koledar, ki vselej terpi* (1557) dosegli veliko naslovnikov, kar je opozorilo slovensko katoliško cerkev na moč tiskanih del v maternem jeziku. Po več kot stoletnem presledku je slovenska tiskana beseda znova prevzela pobudo v slovenski javnosti.

Z družbenim razvojem v sedemanjstem in osemnajstem stoletju ter s sekularizacijo slovenske družbe je mnenjsko razločevanje opazno že na skorajda vseh družbenih segmentih. Z zmago in prevlado katolicizma je bil protestantizem odrinjen na rob slovenskega etničnega prostora in prostor za razlikovanje se je odpiral na narodni, svetovnonazorski, politični in kulturniško-literarni ravni. Prvo časopisje, ki so ga spoznavali slovenski meščani, je bilo natisnjeno v nemškem jeziku (Žigon 2001, 29). Najbolj bran in vpliven je bil *Laibacher Zeitung* (1784–1807; 1821–1918), čeprav so bili razširjeni tudi drugi nemški listi, zlasti *Wiener Zeitung* (1707).

Ideje razsvetljenstva so globoko osmislile slovensko narodno zavest in jo umestile v središče duhovne identitete Slovencev. Od konca osemnajstega stoletja naprej sta katoliška verska pripadnost in slovenska nacionalna opredeljenost izstopajoči obeležji slovenske javnosti. Ob samoumevni katoliški verski pripadnosti pa so slovenskost kot vrednoto začeli postavljati na prvo mesto.

Boj za enakopravnost vsega slovenskega (jezika, kulture, gospodarstva, šolstva, časopisja itn.) je z *Lublanskimi novizami (1797–1800)* Valentina Vodnika dobil orodje za oblikovanje slovenskega narodnega programa. S slovenskimi knjigami, javnimi ustanovami in zlasti časopisom se je struktura slovenske javnosti zaokroževala in se dvignila na stopnjo prepoznavnosti. V tem procesu izstopa vloga prvega slovenskega časopisa *Lublanskih noviz* (*LN*), ki je bila narodnozdruževalna. *LN* so si prizadevale vzbuditi zavest o pripadnosti slovenskemu narodu, pisane so bile v slovenskem jeziku, ki je postal vezivni element slovenske etnične strukture in slovenske javnosti, postal je »vezivo civilizacije« (Hribar 1989, 167). Izhajale so v času vojne, ko je Napoleon osvajal slovensko etnično ozemlje in ko so se s francosko okupacijo širile tudi ideje velike francoske revolucije, saj je bila enakost narodov deklarirano sprejeta. Slovenska javnost, ki se je od reformacije naprej zgledovala po

zahodnem civilizacijskem vzorcu (predvsem nemškem), se je po zaslugi Valentina Vodnika in *LN* zdaj obrnila na vzhod, v panslavizem.

Ta zasuk je imel daljnosežne zgodovinske posledice. Rusofilstvo in vseslovansko rodoljubje je dajalo moralno oporo mnogim poznejšim narodnim programom, zlasti panslavizmu in jugoslovanstvu. Vsebinsko narodnozdruževalno vlogo je z umetniško razsežnostjo nadgradila še *Krajnska Čbelica* (1830–1833, 1.–4. zvezek; 1848, 5. zvezek), a je z literarno kritičnimi prispevki vnesla v slovensko časopisje svetovnonazorsko polemiko oziroma razlikovanje med idejami vplivnega janzenističnega kroga ter idejami porajajoče se romantike. *Krajnska Čbelica* je bila prva literarna revija, ki je postavila vzorec za številne poznejše pomembne literarne revije na Slovenskem (*Ljubljanski zvon, Dom in svet, Književnost, Dejanje, Perspektive, Nova revij* idr.), ki so z umetniškim programom zgodovinsko vplivale na narodni razvoj. Utrjevale so misel, da je slovenskost tako poseben pojem, da ga brez umetniško univerzalne misli ne morejo zajeti ne politične, ne religiozne in ne druge družboslovne razlage. Med časopisnimi programi so se v slovenski zgodovini pojavljale velike razlike, a slovenskost je kot prva in nesporna vrednota ostajala skupni ideal na najvišjem mestu.

Narodni programi slovenskega časopisja

V prvih desetletjih devetnajstega stoletja je na Slovenskem močno opazen nacionalni razkol na slovenski in na nemški tabor. Najbolj očiten je v publicistiki in prosvetni dejavnosti. Povečanemu pritisku germanizacije so se v predmarčni dobi po robu postavili literarni časopisi oziroma poskusi s *Slavinjo* (1825), *Metuljčkom* (1834) in *Tjednikom* (1834), ki pa se zaradi ilirjevanja niso obdržali. Meglene panslavistične ideje slovanske vzajemnosti so se na Slovenskem razmahnile v ilirsko gibanje. Program ilirizma je bil utemeljen na ideji o združitvi vseh južnih Slovanov v en narod, z enim knjižnim jezikom, in je bil utemeljen na zgodovinskem pravu. Meglenemu panslavizmu so oporekali številni sodobniki, ki so menili, da je treba najprej vzpostaviti in razviti lastno narodno identiteto ter se šele potem odločiti za sodelovanje z drugimi. Meščani večjih slovenskih mest so bili nezainteresirani za slovenski narodni program, pogovarjali so se v nemščini in brali *Laibacher Zeitung*. Večina slovenskega prebivalstva je živela na vasi in se je oprijela razsvetljenskih dejavnosti kmetijskih družb, ki so bile središčne organizacijske enote javnega življenja na podeželju.

Osrednja kmetijska organizacija je bila Kranjska kmetijska družba, ki je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1767. Podpirala je izvajanje državne kmetijske politike, skrbela je za umno kmetovanje in gospodarstvo, tudi za izobraževanje ter ohranjanje slovenskega značaja družbe. Leta 1843 je dr. Janez Bleiweis v imenu družbe uredil in izdal drugi slovenski časopis *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902) – (Lončar 1909, 141–244). Slovenska javnost je vse svoje napore združila v izpolnitev osrednjega razsvetljenskega programa: izobraževanje in gospodarski napredek. Poleg strokovnih prispevkov so *Kmetijske in rokodelske novice* (*KRN*) objavljale prispevke o domovinskih zadevah, o slovstvenih, jezikovnih, zemljepisnih in narodopisnih vprašanjih. Namenjene so bile slovenskim kmetom, obrtnikom, rokodelcem, posvetnim in kleričnim izobražencem ter so sredi devetnajstega stoletja postale vodilni slovenski kulturni, politični in strokovni tednik.

Marčna revolucija 1848, poimenovana tudi pomlad narodov, je slovenska narodna hotenja združila v uresničitev prvega realnega slovenskega narodnega

programa – Programa zedinjene Slovenije. *KRN* so se iz poučno domovinskega lista spremenile v političnega. Zagovarjale so Zedinjeno Slovenijo, obsojale nasilno odpravo fevdalnih obveznosti ter se zavzemale za odškodninsko odvezo in za mirno reševanje kmetovih pravic, pravic graščakov in zemljiške gosposke. Prakticistični program se je z strokovnih področij preselil tudi na politično. *KRN* so bile snovalec slovenske politične javnosti, ki se je opredelila za podporo avstrijskega legitimizma in habsburške monarhije. Med marčno revolucijo so si *Novice* utrdile politično vodstvo in v času Bachovega absolutizma (1851–1860) še združevale zahteve slovenske javnosti po narodnih pravicah in pravni zaščiti v habsburški monarhiji. *KRN* so bile tudi prvi slovenski množični medij, ki je pritegnil številne bralce, predvsem duhovnike, literate, meščane, učitelje, obrtnike in kmete. Med množice so vnesle misel o potrebnosti kulturnega dela za uveljavitev slovenske narodne identitete. Zavrnile so panslavistične in ilirske ideje o zlitju Slovencev z drugimi slovanskimi narodi.

Razcvet slovenskega časopisja po marcu 1848 in politična diferenciacija

Marčna revolucija 1848 je prinesla v avstrijsko in hkrati v slovensko javnost velike spremembe. Čeprav z nekajdnevno zapoznitvijo so novice z Dunaja močno pospešile narodno buditeljsko vnemo in vzbudile velike upe po uveljavitvi narodne enakopravnosti. Ustanavljena so bila politična društva z značilnim imenom *Slovenija*. Osrednja vsebina vseh je bil boj za program Zedinjene Slovenije (Prunk 1992, 51–69). V teh nemirnih časih je bila povezovalna funkcija *Novic* nenadomestljiva, toda zaradi Bleiweisove previdnosti in lojalnosti cesarju list ni prevzel vodilne pobude v narodni prebuji. Bolj odločni so bili v novoustanovljenih časopisih *Slovenija* (1848–1850) in v *Celjskih slovenskih novinah* (1848–1849), nekoliko manj pa v *Pravem Slovencu* (1849), *Vedežu* (1848–1850), *Ljubljanskemu časniku* (1850–1851), *Slavjanskemu Rodoljubu* (1849) *in Jadranskemu Slavjanu* (1850). Narodni program je bil jasen: skozi boj za kulturno in jezikovno enakopravnost vodijo poti v vse druge boje. Zaradi poraza revolucije in vnovične restavracije avstrijskega cesarstva se je »bujna marčna rast« slovenskega časopisja zelo hitro končala (Vatovec 1969, 34).

Vse omenjene časopise je povezovalo domovinsko buditeljsko delo, ki je na prvo mesto postavljalo boj za slovenske narodne interese, kajti, kakor je zapisala Slovenija:

> *Nemci hočejo v slovenskih deželah gospodovati, oni hočejo biti nam gospodi, mi pa njih hlapci … naš jezik preganjajo in zatirajo. Svobode in pravice, ki nam jih je dala ustava hočejo samo zase obdržati … davke njim plačevati, naše slovenske dežele jim dati* (*Slovenija* št. 22, 8. marec 1849).

Svojevrstno mesto je imel v tem času ustanovljeni katoliški *Slovenski cerkveni časopis* (1849), ki se je preimenoval v *Zgodnjo danico* (1849) in *Danico* (1849–1906). Urednik Luka Jeran si je ves čas svojega urednikovanja prizadeval, da bi iz lista izrinil narodnostno problematiko in ga usmeril v cerkveno politične vsebine. Odklanjal je prevratno gibanje in vsakršen upor: »Antikrist je puntarski duh … ki je zrasel v velikana in je dosegel svoj »dovršek« iz blodnje Rousseaujevega in Voltairejevega zasramovanja« (*Zgodnja danica* št. 12, 1859, str. 2). Ta idejna naravnanost se je vtkala v osnove katoliške politične ideologije, ki je vsakršno narodno osvobodilno gibanje zavračala že vnaprej.

Zgodnja danica je obsodila marčno revolucijo in protiversko propagando. Obsodila je tudi zahteve po subjektivni človekovi svobodi, kajti ta je vodila v upor. Narodnost je »zlato tele«, malikovalski idol prevratnežev:

> *Bistveni del narodnosti je vera, drugi posamezni deli narodnosti so le sredstva. Narodnosti preti škoda, ako se njen glavni del, vera, uničuje; nasprotno pa trpi tudi vera, ako se jezik, šege in navade naroda zatirajo, ker se med takim narodom vera težje razvija* (*Zgodnja danica* št. 35, 1850, str. 2).

Luka Jeran, prepričani ultramontanec, se je ravnal po geslu: vladstvo cerkve nad vsem – nad narodi, politiko, umetnostjo. *Zgodnja danica* je zagovarjala domačijski koncept narodne identitete, ki se je prilegal podeželskemu okolju in cerkvenim pogledom. Narodno zavedna duhovščina je prav tako podpirala domačijski koncept in ga v javnosti strnila v geslo: »Vse za vero, dom, cesarja.« Z *Zgodnjo danico* se tako začenja veliki razkol slovenske javnosti na katoliški in posvetni tabor.

Ustavno obdobje je v šestdesetih letih devetnajstega stoletja prineslo v slovensko javnost velike spremembe. Vodilni slovenski časopis *Novice* so prispevale k temu, da je na volitvah Bleiweis zmagal kot »oče« naroda in je tako prispeval, da so na prvih volitvah v deželne zbore zmagali laiki nad duhovniki (izvoljen je bil le eden). Pravi boj pa je potekal ob narodni diferenciaciji, saj je nemška stran dobila na volitvah premoč v vseh deželnozbornih upravah. V ospredje prihajajo nova razhajanja, ki se zaostrujejo ob vprašanju federalizma in centralizma. Za federalizem so se v Habsburški monarhiji potegovali nenemški narodi, ki so v centralizmu videli grožnjo nemške germanizacije. Oblikovali so se trije svetovnonazorski tabori:

a) katoliški tabor je mnenjsko združevala Jeranova *Zgodnja danica;*
b) konzervativni tabor je bil najštevilnejši in so ga mnenjsko vodile *Kmetijske in rokodelske novice* z Bleiweisom na čelu;
c) tabor mladih liberalov se je šele oblikoval, v njem so bili pretežno izobraženci, ki so se oprijeli svobodomiselnih idej in obujali misel na Zedinjeno Slovenijo.

Poleg narodnostne in svetovnonazorske diferenciacije se je v slovenski javnosti vse bolj kazala tudi generacijska razpoka med mlado generacijo izobražencev in staro politično skupino političnih (Bleiweisovih) prvakov (Melik 2002, 192–201). Slovenska javnost se je razklala na staroslovence in mladoslovence. V literarni zgodovini velikokrat prepoudarjeni razkol se je kazal predvsem na področju javnosti oziroma časopisja.

Staroslovence so vodili J. Bleiweis, E. H. Costa in drugi, ki so imeli v rokah tudi najbolj razširjen časopis *Kmetijske in rokodelske novice.* Sklicevali so se na navezanost Slovencev na tisočletno krščansko kulturo ter na njihovo vdanost habsburški monarhiji. Zavzemali so se za historični narodni program in se izogibali politizaciji narodnega vprašanja. Delovali so pod geslom: »Vse za vero, dom, cesarja.« Oporo so iskali med konzervativnimi duhovniki. Na državnozborskih volitvah oktobra 1873 so nastopili proti mladoslovencem in zmagali predvsem v kmečkih volilnih okrajih. Staroslovenci so se pogosto spuščali v povezave z nemškimi konzervativci in ta povezava jih je odtujevala od vse bolj narodno opredeljene slovenske javnosti.

Mladoslovenci so kritično presojali delo staroslovencev in se ogrevali za svobodomiselne ideje liberalizma, ki se je uveljavljal po Evropi. Idejni vodja mladoslovencev je bil Fran Levstik, ki je zasnoval liberalni politični in kulturni

program. Ob njem so stali mladi slovenski izobraženci in celo liberalno usmerjeni duhovniki, ki so skušali pridobiti Slovence za radikalnejšo politiko in geslo: »Vse za narod, svobodo in napredek.« Zaradi goreče narodne zavednosti se kljub idejni bližini niso povezovali z nemškimi liberalci. Mladoslovenci so se opredeljevali za svobodomiselnost, naravno pravo in liberalizem. Verjeli so v naravno moč slovenske kulture in se borili za program Zedinjene Slovenije.

Idejni program mladoslovencev so oznanjali novoustanovljeni časopisi, ki jih je vsebinsko in idejno vodil Fran Levstik ob gmotni podpori somišljenikov. Ti časopisi so bili *Naprej* (1863), *Slovenec* (1865–1867), *Pavliha* (1870) *in Slovenski narod* (1868–1943). Levstikova nepomirljivost in načelnost je povzročila politični razkol v slovenski javnosti, zlasti se je ostro distanciral od nemškutarjev in staroslovencev.

Mladoslovenska narodnobuditeljska misel je spodbudila izdajanje časopisov tudi na Tržaškem in Goriškem, a so vsi bili bolj ali manj kratkotrajni in spravljivi. Na Tržaškem so izhajali *Tržaški Ljudomil* (1866), *Ilirski Primorjan* (1866), *Slovenski Primorec* (1867–1869), *Primorec* (1870), *Jadranska zarja* (1869), *Petelinček* (1870). Programsko sta vse časopise družila narodnobuditeljska zavest, ki je prevladovala, ter namen »prizadevati si, s uvodivnimi al podučivnimi sostavki duh narodnosti in rodoljubja Slavjanov jadranskiga primorja obuditi in razdramiti … jih o svojih ustavnih pravicah podučiti« (*Slavjanski rodoljub,* april 1849, str. 1).

Na Goriškem je bila idejna polarizacija bolj odločna. Vendar se je tu mladoslovenska publicistična misel soočala predvsem s katoliškim taborom, ki je počasi prevzemal politično pobudo. Na mladoslovenskih programih so slonele vsebine *Umnega gospodarja* (1863–1865), *Domovine* (1867–1869) in *Soče* (1871–1915). Katoliško prevlado na Goriškem so pripravljali v katoliških društvih Gorica in Sloga, kjer so izdajali *Glas* (1871–1875), *Novo Sočo* (1889–1902) in *Gorico* (1899–1891).

Vrhunec nesoglasji med mladoslovenci in staroslovenci je bil leta 1865, ko so staroslovenci začeli v Ljubljani izdajati v nemščini tiskani list *Triglav* (1865–1870). Mladoslovensko–staroslovenska polarizacija slovenske javnosti je izzvenela na začetku sedemdesetih let devetnajstega stoletja, ko sta se politično in organizacijsko okrepila liberalni in katoliški tabor.

Bipolarizacija slovenske javnosti

Slovensko javnost so združevale in ločevale različne ideje, svetovnonazorski pogledi, politična prepričanja. Toda usodna polarizacija se je zgodila sredi devetnajstega stoletja, ko sta se soočila politični liberalizem in politični katolicizem.

Liberalni tabor je izhajal iz mladoslovenskih idejnih pobud, ki so jih artikulirali v najpomembnejšem liberalnem časopisu – časniku *Slovenski narod* (1868–1943). Katoliški tabor je nadaljeval publicistično idejno zamisel Luke Jerana in njegove *Zgodnje danice*, ki je v slovensko javnost prinesla duha nepomirljivega ultramontanstva. Leta 1873 je bil ustanovljen osrednji katoliški časnik *Slovenec* (1873–1945). Oba časnika sta ob pomoči številnih enako mislečih listov razdelila slovensko javnost na liberalni in katoliški tabor.

Ločitev duhov, kot to imenuje Mahnič (v Pirc 1990, 110), je bila za slovensko javnost vrsto stoletij dokončna in je v vsakem obdobju imela razdiralne posledice. Ločitev je bila idejna in politična. Slovenskost kot vrednota ni v nobenem taboru prišla pod vprašaj, a so jo razumeli skladno z zgodovinskim časom in ideologijo.

K oblikovanju slovenske javnosti so velik delež prispevali časniki in časopisi, ki so bili glasila političnih strank in političnih društev. Ob osrednjih časnikih je izhajala še druga raznovrstna periodika, ki je krila širša interesna področja, kot so verska vzgoja, zadružništvo, družina, kultura, šolstvo, mladina, ženske itn. Poglavitno svetovnonazorsko in politično usmerjenost sta tudi takšnim, navidezno nepolitičnim, listom dajala osrednja časnika: liberalni *Slovenski narod* in katoliški *Slovenec*.

Liberalni tabor je vodil *Slovenski narod* (*SN*), v prvem obdobju ga je vsebinsko in idejno usmerjal Fran Levstik. *SN* se je pojavil v času, ko je bila na Slovenskem, kljub številčni premoči Slovencev, poglavitna infrastruktura v posesti Nemcev. Politični program *SN* je na prvo mesto postavljal »blagostanje in korist« slovenskega naroda. Avstrijsko cesarstvo je bilo za liberalne Slovence zavetje, kjer so se lahko na federalističnih načelih zavzemali za uresničitev programa Zedinjene Slovenije. *SN* je obsojal leta 1967 uvedeni dualizem in staroslovence, ki so zanj glasovali. A poglavitni namen *SN* je postajal vse bolj narodno združevalen. Po češkem vzorcu so mladoslovenci začeli organizirati tabore. Taborsko gibanje je bila prva množična manifestacija slovenskih političnih zahtev, ki je združila mladoslovence in staroslovence (Prunk 1992, 83).

> *Le zedinjeni si moremo pomagati, razcepljeni, drug druzega ovirajoči propademo. Žalostne skušnje zadnjih let so nam neovrgljiv dokaz, da niti liberalci brez klerikalcev, niti klerikalci brez liberalcev, niti v narodni politiki, niti v narodnem gospodarstvu, niti v literaturi, kaj vspešnega doseči ne morejo* (*Slovenski narod*, 14. januar 1875).

Tovrstna razmišljanja so v zadnji tretjini devetnajstega stoletja pripeljala do sodelovanja med liberalnim in katoliškim taborom. Oba tabora sta se odločila, da bosta vodila skupno slovensko politiko v državnem zboru in deželnih zborih. Slovensko liberalno časopisje se je izgubljalo v iskanju političnih kompromisov s katoliškim taborom. Znotraj liberalnega tabora pa se je zaradi idejnih trenj zgodil tudi razcep. Fran Šuklje je s somišljeniki ustanovil *Ljubljanski list* (1884–1885), v katerem je zagovarjal oportunistično politiko majhnih korakov in elasticiteto.

Nasprotovali so jim bolj radikalno usmerjeni liberali, kot na primer Tavčar in Hribar, ki sta ustanovila revijo *Slovan* (1884–1887). Slogaško obdobje je bil čas poskusov združevanja slovenske javnosti za boj zoper agresivno germanizacijo. Toda slogaška politika je bledela, želje po sodelovanju med liberalnim in katoliškim taborom so usihale. Kljub popuščanju liberalcev in njihovemu sprejetju krščanske in katoliške osnove v celotni politiki je na pobudo katoliškega tabora 1891 bilo konec s slogaško politiko in slovenska politična javnost se je znova ostro profilirala na katoliški (klerikalni) in liberalni tabor.

Liberalni tabor ter *Slovenski narod* je vsebinsko in politično usmerjal pisatelj in politik Ivan Tavčar. Podpirali so ga predvsem mestni izobraženci, bogatejši kmetje in učiteljstvo. Politizacija slovenske javnosti je bila v polnem zamahu, kar je sprožilo konstituiranje političnih strank. Leta 1894 so liberalci ustanovili Narodno stranko za Krajnsko, ki se je 1905 preimenovala v Narodno napredno stranko (NNS). Glasilo stranke je postal *Slovenski narod.* Liberalna politika pa ni imela podpore na podeželju, saj je tu imel velikansko podporo katoliški tabor.

Po izgubljenih volitvah leta 1895 v kranjski deželni zbor, ko so liberalci ostali v manjšini, so se odrekli »radikalnemu« programu in sklenili sporazum z nemškimi politiki.

Nastopilo je desetletno obdobje slovensko-nemške koalicije (1896–1908). *SN* se je ogibal vsakršni narodni polemiki, zavzemal se je za nemški pouk v šolah in za nemško gledališče. Na volitvah so podprli skupne slovensko-nemške kandidate (nemške veleposestnike), kar je bila prva velika izdaja slovenskega narodnega interesa. Politični konformizem *SN* je močno razočaral mlado akademsko izobraženstvo, ki se je povsem odvrnilo od NNS. Do programskega zasuka in povsem spremenjene narodne politike je prišlo leta 1908, ko se je ob aneksiji Bosne in Hercegovine prebudilo veliko pričakovanje o porastu števila slovanskih državljanov v Avstro-Ogrski. *SN* je objavljal evforične panslavistične in z jugoslovanstvom prežete prispevke. Jugoslovansko navdušenje se je kar naprej stopnjevalo in v času prve svetovne vojne (1914–1918) je bil časnik večkrat cenzuriran in kar 190-krat zaplenjen. Med vojno je zagovarjal majniškodeklaracijsko gibanje in po vojni združitev v Jugoslavijo.

Vloga osrednjega časnika slovenskega liberalnega tabora je bila v slovenski javnosti (z izjemo slovensko-nemškega koalicijskega obdobja) narodno združevalna, hkrati pa tudi politično ločevalna. V slovensko javnost je *SN* prinesel moderne ideje evropskega liberalizma, duh panslavizma in jugoslovanstva.

Liberalno slovensko časopisje se je do konca prve svetovne vojne leta 1918 močno razraslo. Programsko so podpirali politiko NNS in se zgledovali po *SN*. Namenjeni so bili interesno različnim naslovnikom, a so se prilagajali tudi pokrajinskim in regionalnim interesom. Med pomembnejšimi so bili *Edinost* (1875–1928) iz Trsta in *Soča* (1871–1915) iz Gorice, *Domovina* (1891–1908) in *Narodni list* (1906–1914) iz Celja. Spadali so med politično-informativno pokrajinsko časopisje, ki se je opiralo predvsem na politična društva oziroma njihove člane. Specializirano liberalno časopisje pa je bilo daleč najboljša periodika na Slovenskem. Najvplivnejši med literarnimi časopisi je bil *Ljubljanski zvon* (1881–1941), med tedniki je izstopal *Rodoljub* (1891–1904) iz Ljubljane. Ženski list S*lovenka* (1897–1902) iz Trsta so urejale Marica Nadlišek – Bartol ter sodelavke Ivanka Anžič – Klemenčič, Zofka Kvedrova in še nekatere druge, ki so močno razburile slovensko katoliško javnost, saj so pisale o ločitvi zakona, o prostituciji, feminizmu itn. *Slovenka* je bila prvi slovenski ženski časopis, ki je razgrnil žensko problematiko presegajoč tradicionalne okvire. Časopisje liberalnih »mladinov« je poskušalo zvabiti v svoje vrste kmečko mladino, na primer z *Notranjcem* (1904–1909) in *Slovenskim domom* (1909–1914), toda zaradi nerazumevanja NNS za kmetsko problematiko mladinski kmetski listi niso bili uspešni.

Katoliški tabor je bil osrednja politična sila, ki je usmerjala vse ravni slovenskega javnega življenja. Po Bachovem absolutizmu se je svobodomiselna avstrijska javnost začela nagibati k liberalizmu. Širjenje liberalnih idej v habsburški monarhiji je sprožilo velike politične spremembe. Nalet liberalizma je katoliška cerkev spremljala z zaskrbljenostjo. Papež Pij IX. je izdal okrožnico *Quanta cura* (1864), v kateri je obsodil liberalizem in podal smernice za boj proti njemu. Za katoliško cerkev je bilo konec nedejavnega umikanja v verske dejavnosti. Nova navodila so zahtevala od katoličanov agresivni prevzem vseh ključnih položajev v državi, politiki, šolstvu in kulturi. Slovenska katoliška cerkev je sledila vatikanskim smernicam, in ker se je liberalna misel pod vplivom mladoslovencev in njihovih časopisov začela čedalje bolj uveljavljati tudi v slovenski javnosti, so se v katoliškem taboru odločili, da bodo ustanovili svoj politični katoliški časopis.

Slovenec (1873–1945) je bil ustanovljen z namenom, da bi slovenske katoliške privržence spodbudil k dejavnim političnim prizadevanjem. Zato je bilo tudi v podnaslovu natisnjeno: *Politični list za slovenski narod*. Do leta 1883 je izhajal kot tednik, od tedaj naprej pa kot dnevnik. Največ prispevkov je objavljal dejanski urednik in soustanovitelj kaplan Karel Klun, ki je politično deloval tudi kot deželnozborski in državnozborski poslanec. V uvodnem prispevku prve številke je uredništvo ugotovilo, da »dandanes nihče več ne more prezirati, kako važni so politični listi. Brez političnega lista se nobena stranka ne more vtrditi, naj je še tako velika, z listom pa si tudi slaba pridobi čedalje večo moč in izpodrine naposled svoje nasprotnike.« Nadaljuje z napadom na *Slovenski narod*:

> *Slovenski narod se je izneveril svojemu namenu in je postal glasilo le nekaterih posameznikov. Program Slovenca je namenjen vsem Slovencem. … zavzemal se bo za zvestobo katoliški veri in cerkvi, ki naj bi v svojih zadevah bila povsem samostojna in neodvisna od posvetne vlade. Časopis se bo močno prizadeval zagotoviti verski značaj šolstva in blagostanje kmečkega stanu* (*Slovenec*, 14. oktober 1873, št. 1, str. 1).

Čeprav je nekaj programskih točk povzetih iz programa Zedinjene Slovenije, pa je *Slovenec* nekoliko zanemarjal boj za narodne ideale: »Zdaj ni čas za uresničevanje programa 'zedinjene Slovenije', za zdaj zahtevamo Slovenci samo izpolnitev enakopravnosti« (*Slovenec*, 1. april 1879, str. 1).

Do domače politike je bil *Slovenec* zelo kritičen, ost je bila naperjena proti liberalnemu taboru ter *Slovenskemu narodu* in tako je ostalo do začetka druge svetovne vojne leta 1941.

Slovenska politična katoliška misel se je nenehno krepila tudi v času slogaštva (1876–1892). Liberalni tabor je ponižno zagotavljal krščanska načela in vodil strpno narodno politiko. Zagnano družbeno-politično delo katoliškega tabora je prineslo sadove. Leta 1883 so ustanovili katoliško tiskarno in *Slovenec* je postal dnevnik.

Z vstopom Antona Mahniča v časopisje in publicistiko se je začel odkriti boj za ločitev duhov na Slovenskem. Katoliško agresivno delovanje so sodobniki in tudi poznejši zgodovinarji označili kot klerikalizem (Dragoš 1998, 23–76). Izraz se je močno prijel in je največkrat imel slabšalni pomen. Geslo »vera je merilo vsega«, je obudilo Jeranove ultramontanske ideje, kar je izzvalo ogorčeno diferenciacijo v slogaškem tihožitju.

Leta 1890 so katoliki ustanovili Katoliško politično društvo, ki je svoje programske zamisli manifestiralo na Prvem katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani. Ustanovljena Katoliška narodna stranka se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko (SLS). *Slovenec* je leta 1907 postal glasilo SLS in nosilec prevladujočih političnih sil na Slovenskem. Zagovarjal je avtoriteto cerkve in oblasti ter si z dobro organizacijo katoliških društev, družb in raznovrstnega časopisja pridobil nesporni primat v slovenski javnosti. Z nestrpno programsko politiko do drugače mislečih je v vseh obdobjih izhajanja razdruževal slovensko javnost.

Slovenec je med prvo svetovno vojno prevzel pobudo SLS v gibanju za Majniško deklaracijo in trialistično preureditev Avtro-Ogrske. Vodilno vlogo *Slovenca* so v slovenski javnosti podpirali številni katoliški časopisi. Med pomembnejšimi je bil tednik *Domoljub* (1888–1944). Preudarno zasnovan je iz tedna v teden objavljal preproste prispevke, namenjene ljudstvu v pouk in zabavo. Idejno in duhovno je usmerjal slovenskega kmeta v svet tradicionalnih krščanskih vrednot:

Domoljub ljubi dom in sicer trojni dom ter želi in bo delal za to, da ta trojni dom ljubimo vsi Slovenci. Prvi dom je dom katoliški, kajti najdražji zaklad vsakemu človeku je vera. Drugi dom je dom slovenski, ki je borna koča, a Bog je človeku ustvaril ljubezen do svojega doma. … tretji dom je dom avstrijski. Slovenci so zvesti podložni svojemu cesarju … ker jih vera uči, da mora človek biti oblasti pokoren zaradi Boga (*Domoljub*, 5. julij 1888, št. 1, str. 1).

Domoljub je utrjeval politično premoč SLS oziroma njene organizacije Jugoslovanske kmetske zveze na vasi. Prevlade na slovenskem podeželju mu nikoli ni ogrozil nobeden časopis. Katoliško časopisje je bilo zelo strokovno raznovrstno in krajevno razprostrto. V Novem mestu so tiskali *Dolenjske novice* (1885–1919), v Mariboru *Slovenskega gospodarja* (1867–1941), v Gorici *Primorski list* (1893–1913) in *Gorico* (1899–1914), v Prevaljah oziroma Celovcu *Mir* (1882–1920). Zgoraj omenjeni so bili najbolj razširjeni krajevni informativni listi. Katoliškemu časopisnemu taboru so zagotavljali politični vpliv po celotnem slovenskem ozemlju, a politično mnenjsko smer sta tudi v odročnih krajih Slovenije določala *SLS.*

Razvejana katoliška časopisna dejavnost in njena publiciteta pa sta imeli trdno idejno oporo v revijalnem tisku, v osrednjih idejnih časopisih slovenskega političnega katolicizma: *Rimskem katoliku* iz Gorice Antona Mahniča ter *Katoliškem obzorniku* Aleša Ušeničnika iz Ljubljane.

Rimski katolik (1889–1896) je bil namenjen ožjemu krogu katoliških izobražencev, ki pa so zasedali pomembna in vplivna mesta na hierarhični cerkveni in družbeni lestvici. *Rimski katolik* je bil revija za filozofska, teološka, kulturna, politična in socialna vprašanja (vsebinski poudarki si sledijo v tem vrstnem redu). Z revijo je Mahnič želel doseči, da v slovenskem javnem življenju prevlada katoliški politični, kulturni in socialni vpliv nad sovražnim liberalizmom in materializmom.

Mahnič prepričuje bralce, da se je država surovo polastila cerkvenih pravic zato se cerkev mora vmešati v volilne boje in politiko, če hoče »spraviti v javna zastopstva svoje zagovornike« (*Rimski katolik*, 1896, 320–321).

Z nastopom Mahniča se je v Sloveniji začela »katoliška renesansa«. Začelo se je obdobje katoliškega gibanja, katoliških shodov, ustanavljanja političnih prosvetnih organizacij, ki so privedle do prevzema popolne posvetne oblasti s strani slovenske katoliške cerkve (Pirc 1990, 115).

Svetovnonazorska ločitev med rimokatoliki in liberalnimi svobodomisleci je pripeljala do ločitve v celotnem družbenem, političnem in kulturnem življenju na Slovenskem. Katoliški radikalizem je bila novost v slovenski javnosti, ki pa ni bila kos poglobljenim teološkim razpravam. Katoliško časopisje, ki je bilo namenjeno širšim meščanskim in preprostim kmečkim krogom, je Mahničeve ideje populariziralo s poenostavljenimi pogledi in razlagami. Predvsem so se ti pogledi zožili na nestrpnost in celo sovraštvo do liberalizma, ateizma, modernizma in pozneje do komunizma: »Same strupene pene so brizgale naokoli. … To je bilo vse, kar je imel dobička slovenski narod od tega 'tekmovanja duhov', ki je bilo bolj tekmovanje strasti in besed nego nazorov« (Pirc 1986, 45). Časopis je narodnostna načela zanikal v korist zgodovinskih načel, bil je proti programu Zedinjene Slovenije. Anton Mahnič je zapisal:

Skrajni čas je da se zganemo. Avstrija je katoliška po početku, po prebivalcih … Avstrija ako ni katoliška, ni Avstrija ... katoliška načela morajo ediniti

> *Slovence, ako hočejo zatreti liberalizem ter katoliškim idejam pripomoči do zmage v vseh strokah javnega življenja* (*Rimski katolik*, januar 1891, št. 1, str. 1).

Vsebinsko in idejno nadaljevanje *Rimskega katolika* je bil *Katoliški obzornik* (1897–1906), ki ga je v imenu katoliške znanstvene Leonove družbe izdajal Aleš Ušeničnik (Pirc 1986, *4–9). Katoliški obzornik* je bil bolj knjižne strukture. Mahničevo nestrpnost je dopolnil še z agresivnimi bojevitimi toni in je duhovno diferenciacijo še poglobil. Načelna, svetovnonazorska razhajanja so pred pojavom množičnega tiska v šestdesetih letih devetnajstega stoletja na Slovenskem ostajala v zaprtih, bolj strokovnih in literarnih krogih. Z ustalitvijo in širjenjem političnih dnevnikov so se filozofske, teološke in politične ideje poenostavljeno prenesle med množice, ki so se opredeljevale za katoliški, liberalni ali kateri drugi politični program.

Svojevrstno vlogo v ločitvi duhov so imele literarne in umetniške revije, ki so imele več posluha za mnenjsko, umetniško diferenciacijo, čeprav so ostajale na svetovnonazorskih izhodiščih političnih krogov, ki so jih podpirali.

Dom in svet (1888–1944) je bila kulturna in literarna revija, namenjena katoliškim umetniškim krogom in meščanskim družinam v pouk in zabavo, pa tudi kot konkurenčni pol liberalnemu *Ljubljanskemu zvonu* (1881–1941). Slovensko kulturno javnost je *Dom in svet* bolj vsebinsko dograjeval kakor ločeval in se je med prvo svetovno vojno pod uredništvom Izidorja Cankarja spremenil iz revije »s podobami za leposlovje in znanstvo« v časopis za književnost in umetnost (Amon 1996, 235–238).

Katoliški politični tabor je svoje politične interese uveljavljal predvsem v ruralnem okolju, med kmeti, saj so mu ti kot najštevilnejši sloj slovenske družbe in volilni upravičenci zagotavljali politično premoč in zmage na volitvah. S široko razpredeno mrežo svojih časopisov *Slovenca*, *Domoljuba*, *Bogoljuba* so premočno obvladovali slovensko medijsko sfero.

Kljub izjemno hitremu porastu števila delavcev ob koncu devetnajstega stoletja pa katoliška SLS dolgo ni našla posluha za njihove interese. Šele s krščanskosocialističnim gibanjem znotraj katoliškega tabora se je slovenska katoliška cerkev soočila s tem problemom. Moč krščanskosocialističnega gibanja pa ni bila v časopisju, čeprav je bila njihova vloga organizacijsko in mnenjsko povezovalna, temveč v delavskih društvih in zadružnem gibanju.

Krščanskosocialistično časopisje, kot so bili *Glasnik* (1894–1899), *Primorski list* (1893–1913), *Novi čas* (1909–1915), *Naša moč* (1905–1922), je zagovarjalo družbene spremembe po mirni poti; odločno so zavračali vsako nasilje in revolucijo, saj sta jim bila evolucija in krščanska etika pravo in edino politično vodilo. Idejnega vodjo in središčno osebo gibanja Janeza Evangelista Kreka je Srečo Dragoš označil kot »kristjana v politiki in ne političnega kristjana« ter ocenil, da sta imela Krek in pozneje Kocbek v političnih vprašanjih predvsem versko držo in je bilo zato tudi njuno delovanje na političnem področju neuspešno: »Zato je značilnost obeh, da sta bila oba izrazita aktivista, pri čemer sta v politiki relativizirala pomen ideoloških bojev, pozivala sta k strpnosti, na koncu pa sta bila oba politično poražena« (Dragoš 1998, 176). Vloga krščanskosocialističnega časopisja je bila povezovalna, čeprav pretežno znotraj katoliškega tabora. V politično in družbeno dejavno delo so pritegnili delavske in kmečke aktiviste ter razen konkurenčnega socialdemokratskega tabora niso odločno odklanjali nikogar.

Socialdemokratski politični tabor je bil vpliven v slovenski javnosti v desetletju pred prvo svetovno vojno. Jugoslovansko socialno demokratsko stranko so ustanovili leta 1896 v Ljubljani, a pravi vpliv je imela v Trstu, kjer je predstavljala večinsko politično delavsko strujo. Odnos do narodnega vprašanja je bil pojasnjen v tivolski resoluciji (1909), v kateri so zahtevali preobrazbo Avstro-Ogrske na osnovi narodne avtonomije tako, da bi bila na enotnem gospodarskem ozemlju vsakemu narodu zajamčene enotnost, samostojnost in samouprava ne glede na zgodovinske meje. Za cilj je postavila popolno narodno združitev vseh Jugoslovanov ne glede na različnost jezikov, vere, pisave ali jezika. Moč in vpliv stranki in njenim časopisom so zagotavljali vidni slovenski publicisti, pisatelji in politiki, kot so Etbin Kristan, Ivan Cankar, Fran Bartol, Zofka Kvedrova, Ivan Bartol, Ivan Regent, Anton Dermota, Albin Prepeluh, Henrik Tuma in drugi. Socialdemokratsko časopisje je bilo pogosto zaplenjeno in cenzurirano. Med pomembnejšimi so bili: *Rdeči prapor* (1898–1911), *Naprej* (1903–1911), dnevnik *Zarja* (1911–1915; leta 1922 je nastal z združitvijo *Rdečega praporja* in *Napreja).* Časopisi so pozivali proletariat v boj proti izkoriščevalskemu mednarodnemu kapitalu. Pogosto so polemizirali z drugimi časopisi: »Slovenec je grd list, ki nastopa proti onemu delavstvu, ki je napravilo iz neznatne tiskarne, vredne komaj 15.000 kron, velikansko podjetje, ki ga smemo sedaj ceniti na milijon kron« (*Zarja*, 21. avgusta 1913, str. 2). Po oceni lista je SLS »do skrajnosti demagogična … stremeča po neomejeni moči« (*Zarja*, 8. junij 1913).

Politična in ideološka razhajanja so hromila vpliv JSDS. Odmeven odhod iz stranke je bil odhod Ivana Cankarja, ki je bil razočaran predvsem zaradi strankinega odnosa do slovenskega jezika in kulture. Medtem ko so delavski listi razglašali »socializem za delavce«, so se revijalno zasnovani *Naši zapiski* (1902–1907; 1909–1914; 1920–1922) ukvarjali s filozofsko-idejnimi iskanji slovenskega tipa socializma.

Vodilna slovenska politična tabora, katoliški in liberalni, sta socialdemokratsko publicistiko odklanjala, a ker ta ni imela množične podpore in se je med prvo svetovno vojno razblinila, ni imela večjega vpliva na razklanost slovenske javnosti.

Obdobje od leta 1918 do 1941

Prva svetovna vojna, razpad Habsburške monarhije in zedinjenje Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi v novo državo Kraljevino SHS niso uresničili velikih pričakovanj. Slovenci so v novonastalo državo prinesli politična in svetovnonazorska nasprotja iz prejšnjih obdobij. Kljub pluralistično razslojeni javnosti in uveljavljanju novih idej sta slovensko družbo iz predhodnega obdobja usmerjala dva politična tabora: (1) katoliški s Slovensko ljudsko stranko in *Slovencem* na čelu; (2) liberalni z Narodno napredno stranko oziroma Jugoslovansko demokratsko stranko z *Jutrom* na čelu.

Politične tabore so pretresali nesoglasja, notranja trenja in generacijski konflikti. Liberalno Narodno napredno stranko (NNS) so vodili »starini« z Ivanom Tavčarjem na čelu. Izdajali so *Slovenski narod,* ki so ga brali ljubljanski meščani, starejši, v tradicijo zagledani izobraženci in učiteljstvo. Glasilo »mladinov« je postalo novoustanovljeno *Jutro* (1920–1945), dnevnik iz Ljubljane, ki je kot glasilo mlade liberalne Samostojne demokratske stranke Gregorja Žerjava v slovenskem liberalnem taboru hitro prevzelo politično pobudo. Jutro se je zavzemalo za jugoslovanski državni centralizem. Podpiralo je demokratske vlade v Beogradu in državni stranki Jugoslovansko nacionalno stranko, pozneje tudi Jugoslovansko

radikalno zajednico. *Jutro* je obsojalo razcepe v jugoslovanski demokratski stranki in menilo, da je unitaristični jugoslovanski program tisti, ki bo zagotovil prihodnost. Politično premoč katoliškega tabora je *Jutro* označilo za izdajo, zlasti je bilo kritično do katoliškega avtonomističnega narodnega programa.

Jutro je v obstoju Jugoslavije videlo jamstvo za narodni obstoj in kulturni razvoj. Mnenjska stalnica pa je bila obsodba komunizma na Slovenskem, v Jugoslaviji in v svetu. Opozarjalo je na stalinistične čistke v Sovjetski zvezi, na boljševistični teror in gulage. Časnik je poročal o približevanju Jugoslavije fašističnim silam osi, opozarjal je na nevarnost vojne in klical k združitvi vseh konstruktivnih sil v miroljuben blok. Z njegovim programom so se solidarizirali meščani, uslužbenci, učiteljstvo, pripadniki sokolskih organizacij, podjetniki in trgovci. Široko podporo si je časnik zagotovil še z različnimi izdajami za Gorenjsko, Primorsko, za tujino, s *Ponedeljsko izdajo Jutra* in podobnimi podvigi.

Slovenski narod je v novi državi nadaljeval programsko usmeritev iz prejšnjih obdobij. Ivan Tavčar ga je do svoje smrti leta 1923 usmerjal v tradicionalno liberalno slovanofilsko smer. Po njegovi smrti je *Slovenski narod* prešel v roke »mladinov« in prepustil vodilno politično vlogo *Jutru*. Podpiral je jugoslovanski državni centralizem in nacionalni unitarizem. Popoldnevnik sta kakovostno urejala Rasto Pustoslemšek in Jože Zupančič, ki sta skrbela za novinarsko kakovost prispevkov. *SN* ni bil pobudnik polemičnih razprav, a je obsojal katoliško politično prevlado na Slovenskem. Prav tako je odklanjal komunizem in boljševizem. Do porajajočega se fašizma pa je bil previdno zadržan.

Liberalno časopisje je v primerjavi s katoliškim izgubljalo politični vpliv v slovenski javnosti. Vdana podpora jugoslovanskim vladam in politikam vsedržavne Jugoslovanske nacionalne stranke in poznejše Jugoslovanske radikalne zajednice je odvrnila marsikaterega liberalno opredeljenega bralca. Vendar pa je liberalni tabor na področju umetnosti in leposlovja močno prekašal vse druge. Z mesečnikom *Ljubljanski zvon* (1881–1941) je zasedel sam vrh slovenske kulturne in družboslovne publicistike (Amon 1996, 228–235). Zaradi nacionalističnih jugoslovanskih pritiskov v obdobju med dvema vojnama je *Ljubljanski zvon* pritegnil med sodelavce vrsto uglednih slovenskih kulturnikov: Otona Župančiča, Frana Albrechta, Ferda Kozaka, Louisa Adamiča, Josipa Vidmarja, Boga Grafenauerja in druge, ki so se postavili v bran slovenskega jezika, slovenske narodnosti in kulture. Z objavo marksistično usmerjenih prispevkov je *Ljubljanski zvon* privabil še levo opredeljene slovenske izobražence, ki so pred začetkom druge svetovne vojne zagotovili reviji mnenjsko raznovrstnost, širino in pluralistično svobodo.

Liberalno časopisje je pokrivalo številna področja, a *Jutro* in *Ljubljanski zvon* sta imela odločilno vlogo pri javnomnenjski polarizaciji. Vodila sta polemično soočenje s katoliškimi časopisi in vzdrževala tradicionalno politično razločevanje.

Katoliško časopisje se je z vodilnim *Slovencem* v Kraljevini SHS najprej oprijelo avtonomističnega programa in se borilo proti jugoslovanskemu centralizmu. Vendar je bila politična usmerjenost SLS in njenega časopisja nedosledna. V času kraljeve diktature 1929 je Anton Korošec vstopil v vlado in postal notranji minister. *Slovenec* je navdušeno pozdravljal kraljevo diktaturo in centralistično ureditev države. Tudi narodno unitarističnemu jugoslovanskemu programu ni nasprotoval. Političnim spremembam 1932 je sledil tudi *Slovenec*. Objavil je »ljubljanske punktacije«, ki so po hrvaških zgledih zahtevale reorganizacijo jugoslovanske države

po federalističnih načelih in ustanovitev »avtonomne dežele Slovenije«. Koroška so internirali na Hvar (1933), banska uprava je razpustila Prosvetno zvezo – steber katoliške moči na Slovenskem. *Slovenec* je zvesto sledil politiki SLS in je bil v večni polemiki z liberalnimi časopisi. Toda najhujši sovražniki večinskega katoliškega slovenskega ljudstva so bili po presoji časopisa komunisti in boljševiki. Na pisanje *Slovenca* so močno vplivali uredniki.

V letih 1929–1941 je bil glavni urednik časnika teolog dr. Ivan Ahčin. Pisal je protikomunistične članke in brošure ter podpiral fašizem. V *Slovencu* so se v tridesetih letih začeli vse pogosteje pojavljati prispevki, ki so zavračali krščanski socializem. Leta 1937 je *Slovenec* napadel E. Kocbeka zaradi prispevka Premišljevanje o Španiji v reviji *Dom in svet.* Kljub nesoglasjem v katoliških političnih krogih in kljub sporom s krščanskimi socialisti so imeli katoliški časopisi največjo množično podporo. Na volitvah so kandidati SLS redno zmagovali in si priborili ključne položaje v slovenskem javnem življenju. Zaradi polemične vsebine in včasih celo brutalnih napadov na drugače misleče skupine in posameznike so podpirali oziroma celo trdno poglabljali prepad med katoliško javnostjo in laično javnostjo, predvsem liberalno in komunistično.

Znotraj katoliškega tabora so si med katoliškimi izobraženci in tudi delavstvom pridobili veliko privržencev krščanski socialisti, ki so z zadružniškim programom pridobili še večino slovenskih kmetov, pa tudi mladino. Delovali so znotraj tradicionalnega katoliškega časopisja – *Slovenca, Doma in sveta, Domoljuba* – na slovensko javnost pa so vplivali še s tednikom, polmesečnikom *Naša moč* (1905–1922), mesečnikom *Socialna misel* (1922–1927). Delavcem sta bili namenjeni *Delavska pravica* (1928–1941) in – še pred tem – *Pravica* (1922–1928). Bolj vplivno delo so za krščanske socialiste opravili v Prosvetni zvezi, ki se je razrasla v mogočno organizacijo (Amon 1996, 88–98). Krščanskosocialistično časopisje ni poglabljalo razkola v slovenski javnosti. Odklanjali so kapitalistični liberalizem in ateistični komunizem, čeprav so z obojimi imeli nekaj stičnih programskih točk.

Komunistično in delavsko časopisje je bilo po naslovih kar številno, a to ni bil množičen tisk. Zaradi političnih razmer je bilo prepovedano (Obznana 1920), a je v polilegalnih in sindikalnih listih le našlo svoje bralce. *Delavske novice* (1921–1924) so begale tako krščanskosocialno Delavsko zvezo kot tudi Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije. Med množice je prodrla le *Ljudska pravica* (1934–1936), glasilo Komunistične partije Slovenije, ki si je vpliv pridobila med drugo svetovno vojno. Komunistično časopisje je bilo bojevito ideološko naperjeno zoper kapitalistični družbeni red in meščansko družbo. Vendar pa v obdobju med dvema vojnama (1918–1941) na Slovenskem niso povzročili množičnega mnenjskega razkola. Ilegalni in polilegalni časopisi so bili namenjeni ozkemu krogu partijskih aktivistov in niso imeli veliko bralcev. Pa tudi meščansko časopisje katoliškega in liberalnega tabora je družno obsojalo levičarsko publicistiko.

Obdobje druge svetovne vojne 1941–1945

Med drugo svetovno vojno se je slovenska javnost tragično razklala na komunistični in kolaboracionistični blok, kar je bilo populistično označeno kot rdeči levi tabor in beli desni domobranski tabor. Med nemško in italijansko (tudi madžarsko) okupacijo so slovenski tradicionalni meščanski časopisi, veliki dnevniki kot *Slovenec, Slovenski narod* in *Jutro*, izhajali še naprej. Velika politična razhajanja

med liberalci in katoliki so bila potisnjena vstran. Svetovna javnost je bila razdeljena na tri velike bloke, na komunističnega, fašističnega in zavezniškega. Čeprav levičarsko in komunistično časopisje pred drugo svetovno vojno ni imelo množične podpore razen v ljudskofrontnem gibanju, je med Narodno osvobodilnim bojem prevzelo vodilno vlogo pri organizaciji protiokupacijskega odpora. Najbolj razširjen časopis je bil *Slovenski poročevalec* (1938, 1941–1959), glasilo Osvobodilne fronte, ki je pritegnil številne bralce. Čeprav ga je programsko usmerjala Komunistična partija Slovenije, so v njem sodelovali in ga brali pripadniki različnih predvojnih političnih strank. *Slovenski poročevalec* je bil tisti časopis, ki je združil protifašistično slovensko javnost v oboroženi odpor proti okupatorju (Amon 2000, 11–20).

Posebnost partizanskega časopisja so bila vojaška glasila, ki so bila v slovenski zgodovini popolna novost (Amon 2000, 18–20). Med množico naslovov izstopata *Slovenski partizan* (1941–1944) in *Partizanski dnevnik* (1943–1944), ki je bil tudi prvi odporniški dnevnik v okupirani Evropi. Posebnost časopisov NOB je bila v tem, da so združevali vse proti okupatorjem opredeljene posameznike, skupine in politične stranke. Komunistična partija Slovenije pa je imela v teh časopisih vodilno ideološko vlogo. Direktivni glasili KPS, *Ljudska pravica* (1934–1936; 1941; 1943–1959) in *Delo* (1920–1940; 1940–1942; 1948–1952), sta imeli majhne naklade, namenjeni sta bili le političnim komisarjem in funkcionarjem. Časopisje NOB je ostro obsojalo fašizem, kolaboracionizem, belogardizem in domobranstvo. Poglobilo je razkol slovenske javnosti na levi in desni tabor.

Kolaboracionistični in domobranski tabor je vzdrževal tradicionalne meščanske časopise in časnike, ki so po okupaciji še naprej izhajali in se programsko ravnali po smernicah okupacijskega propagandnega urada. V podporo italijanskim in nemškim okupatorjem je najbolj vneto deloval *Slovenec* pod uredništvom Viktorja Cenčiča. Ostro je napadal OF in celotno narodnoosvobodilno gibanje. Objavljal je prispevke o partizanskem terorju in o žrtvah boljševističnega nasilja. Partizane omenja kot tolovaje in zločince. Poveličeval je vojaške zmage italijanskih in nemških armad. Posebno navdušeno so katoliški časopisi *Slovenec, Domoljub* in *Bogoljub* pozdravljali akcije belogardističnih organizacij in domobranstva. Objavljali so tudi pozive za vstop v domobranske čete, na primer: »Poziv vsem poštenim in sposobnim Slovencem, da se prostovoljno javijo za zaščito domovine in se priglasijo v slovensko domobransko legijo« (*Slovenec*, 24. september 1943).

Še bolj sovražno je o OF in NOB pisal osrednji domobranski list *Slovenski dom* (1935–1945), ki se je iz mnenjsko neizrazitega lista spremenil v gorečega zagovornika fašizma in nacizma: »Požgane so cerkve, požgani prosvetni domovi, požgane so domačije ... na pogoriščih plešejo partizanske vlačuge ... ljudstvo ob požganih domovih ni klonilo. Njegovi sinovi se junaško bijejo za uničenje partizanske vojske« (*Slovenski dom*, 24. marec 1943). Ob ustanovitvi Slovenske domobranske legije pa zapiše: »Zaradi obstanka naše domovine vstopamo v borbo zoper komunistične bandite in roparje ... . Vsak pošten, za borbo sposoben Slovenec naj se prostovoljno javi za zaščito svoje domovine« (Slovenski dom, 24. september 1943). Podobno programsko usmeritev sta imela tudi tradicionalna liberalna časnika *Slovenski narod* in *Jutro,* čeprav je bil zlasti slednji pri tem zadržan. Novoustanovljeno domobransko časopisje, kot so list *Slovensko domobranstvo* (1944–1945) in drugi ciklostirani listi, je izhajalo občasno in ni imelo večjega vpliva.

Sklepne misli

Slovensko časopisje je skozi stoletja idejno in organizacijsko vplivalo na strukturiranost slovenske javnosti. Bilo je glavni nosilec združevalnih narodnih gibanj, ki so boj za slovensko narodno identiteto in narodno enakopravnost postavljala v ospredje. Z oblikovanjem slovenske politične javnosti ob koncu devetnajstega stoletja se je slovenska javnost razklala na dva nasprotujoča si politična tabora: katoliškega in liberalnega. Moč razkola je bila pogojena z razširjenostjo osrednjih časopisov, ki so jih podpirali še pokrajinski in strokovni listi. Ne glede na politično in svetovnonazorsko opredelitev so vsi časopisi v svoj publicistični program zajeli vprašanje slovenske narodnosti, ki ni bila nikdar sporna. Razlika je bila le v razumevanju njenega ideološkega poslanstva. Za liberalno časopisje je bila narodnost sinonim za enakopravnost in svobodno življenje z drugače mislečimi, za katolike je bila narodnost dom za univerzalno katoliško vero, za socialistične liste pa pogoj za internacionalno proletarsko sodelovanje. Razklanost slovenske javnosti na politične tabore je tudi danes stalnica, ki odpira prostor za pretok pluralističnih idej, a je hkrati tudi zavora, ko zapostavi slovenske narodne interese.

Literatura:

Alter, Peter. 1991. Kaj je nacionalizem. V: R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu,* 221–237. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Amon, Smilja. 1996. *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941).* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Amon, Smilja. 2000. Struktura in značilnosti časopisja NOB. *Javnost – The Public* 7, suplement:Vregov zbornik, 11–21.

Lončar, Dragotin. 1909. Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. V: J. Tominšek (ur.), *Bleiweisov zbornik,* 141–244. Ljubljana: Zbornik matice slovenske 11.

Dragoš, Srečo. 1998. Klerikalizem. V: S. Dragoš (ur.), *Katolicizem na Slovenskem,* 23–76. Ljubljana: Krtina.

Dragoš, Srečo 1998. Interpretacija interpretacije Pija XI. V: S. Dragoš (ur.), *Katolicizem na Slovenskem,* 174–194. Ljubljana: Krtina.

Hribar, Tine. 1989. *Slovenska državnost.* Ljubljana: Nova revija.

Melik, Vasilij. 2002. Bleiweisova vloga v slovenski politiki. V: V. Vrbnjak (ur.), *Slovenci 1848–1918,* 192–201. Maribor: Litera.

Perovšek, Jurij. 1996. *Liberalizem in vprašanje slovenstva.* Ljubljana: Modrijan.

Pirc, Jožko. 1986. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov.* Ljubljana: Družina.

Pirc, Jožko. 1990. Rimski katolik in ločitev duhov. V: E. Škulj (ur.), *Mahničev simpozij v Rimu,* 109–126. Celje: Mohorjeva družba.

Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918–1945*. Koper: Lipa.

Prunk, Janko. 1992. *Slovenski narodni vzpon.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Prunk, Janko. 1977. *Pot krščanskih socialistov v OF.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Repe, Božo. 2003. *Rdeča Slovenija.* Ljubljana: Sophia.

Rožanc, Marjan. 1987. Slovenci kot evropski narod. *Naši razgledi,* 11. 12. 1977, 684.

Vatovec, Fran. 1968. Ob zibelki »Slovenskega naroda« pred 100 leti. V: B. Avsenik (ur.), *Ob stoletnici ustanovitve Slovenskega Naroda 1868–1968.* Maribor: Društvo novinarjev Slovenije.

Vatovec, Fran. 1969. *Slovenska in jugoslovanska časniška beseda*. Trst: ZTT.

Žigon, Tanja. 2001. *Nemško časopisje na Slovenskem.* Ljubljana: Študentska založba.